

Борис Сшојковски

АРАПСКИ ГЕОГРАФ ИДРИЗИ О ЈУЖНОЈ УГАРСКОЈ И СРБИЈИ

САЖЕТАК: У раду се разматрају подаци које је арапски географ Идриз око 1154. године у свом делу *Географија* изнео, а који се односе на данашњу територију Србије, односно на оновремену Јужну Угарску и Србију. Идриз је живео на двору норманског краља Рожера II и њему је посветио ово дело. Део који се односи на Јужну Угарску и Србију преведен је са мађарског и бугарског и дати су одговарајући коментари којима се поближе разјашњавају подаци које је овај географ дао о подручју од Бача до Пирота. Иако је у неким аспектима непрецизан, посебно по питању раздаљине и лоцирања места, Идризјеви подаци су драгоцени, јер доносе један поглед на крајеве средњовековне Јужне Угарске и Србије из перспективе човека који је припадао једној сасвим другој култури.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Идриз, географија, историја, Јужна Угарска, Србија

Арапска наука је значајно утицала на развој науке у западној Европи. Арапи, који су велику пажњу поклањали свим областима науке, посебан утицај су остварили у домену филозофије, медицине, али и географије. Међу најзначајнијим арапским географима је свакако и Идриз, који је своје најважније дело написао на двору норманског краља Рожера II (1130—1154).

Доба владавине Рожера II је време значајног успона норманске краљевине. У спољној политици су се борили за превласт на Медитерану са Византијском империјом, а на унутрашњем плану стабилизovala се једна економски релативно стабилна и етнички и религијски измешана земља. Норманска краљевина је свој економски успон договала, пре свега, трговини житом. У доба Рожера II и његових наследника на Сицилији најразвијенија је била међународна трговина пољопривредним производима, пре свега поменутиим житом, али и усољеним месом и другим. Трговало се са Тунисом, а са Египтом је постојао међународни уговор.¹

¹ Детаљније о норманској економији види јако добар преглед: David Abulafia, *The crown and the economy under Roger II and his successors*, у: Italy, Sicily and the Mediterranean 1100—1400, London 1987, 1—14.

Нормани на Сицилију нису довели насељенике. Они су били владајућа елита, док је покорено становништво било етнички измешано, било је лангобардског, као и оног које је до скоро владало острвом-византијског и муслиманског. Они су били сељаци, администрација или свештенство. Нормански освајачи нису наметали своју традицију, као ни веру. Иако је римокатоличка црква била најутицајнија и имала највећи број верника, нарочито је била толерисана православна црква, завештањем имовине грчким манастирима.² Оријентални стил се огледа у палатама, православне фреске украшавају велелепне катедрале, Сицилија је заиста била један велики спој различитих цивилизација. Мојсијевска вера је такође била толерисана. Занимљиво је да је на крају XII века ропство и код муслимана и код хришћана на Сицилији било ретко, тек у XIII веку трговина ће допринети његовом развоју и оживљавању на овом острву.³

Како сликовито каже Роузмери Морис, културом Сицилије је у ово време управљао Исток.⁴ Краљеви Сицилије су помагали учене људе који су дошли са истока. Примера ради, грчки научник Евгеније је боравио на овом острву, који је Птоlemeјеву *Ойџику* превео са арапског на латински. Дакле, сем матерњег грчког, познавао је и арапски и латински, три најважнија језика оновремене Европе, Медитерана и Оријента. Са грчког на латински је преводио Енрик, који је назван Аристип по Сократовом ученику. Превео је Платонове дијалоге *Менона* и *Федра*. Осим њих, на двору краља Рожера II деловао је и географ Абу Абдула Мохамед ал-Идризи (Abū 'Abdallāh Muhammad al-Idrīsī).

Идризи је потицао из породице самог Посланика Мохамеда. Премак му је био и Идриз II, који је у XI столећу био владар Малаге. Сам Идризи, пак, рођен је највероватније у Сеути 1100. године. За ову годину постоји један посредан податак, наиме сам Идризи изричито напомиње да је 510. хиџретске године (1115—1116) имао 16 година када је посетио Малу Азију. Стога се може закључити и његова година рођења. Школовао се у Кордови, тадашњем центру исламске науке и културе у арапској Шпанији. Путовао је доста по Шпанији, обишао Северну Африку, а познавао је и арабљански Исток. Не зна се тачно како је и када дошао на двор краља Рожера, али су 15 година они тесно сарађивали на изради његовог дела.

Његово чувено дело носи назив *Kitāb nuzhat al-muštāk fī htirāk al-aḫḫ* — *Књига љосле лушања љо хоризонџима или књига забаве*, односно краће ономе коме је посвећена al-Kitāb al-ruḡārī или Kitāb Ruḡār — Рожерова књига. У историографију ће ући и под називом, који се и данас често користи *Географија*. Ово дело је завршено или између 10. и 20. де-

² Више података у: *Оксфордска историја средњовековне Европе*, прир. Џорџ Холмс, Београд—Бања Лука 1998, 202—203.

³ Charles Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, tome II, Italie, colonies italiennes du Levant, Levant Latin, Empire Byzantin Gent, 1977, 120—121; Сицилија, посебно Палермо биће поприште веће међународне трговине робљем, види детаљније: Henri Bresc, *Un monde méditerranéen. Économie et société en Sicile 1300—1450 I*, Rome—Palermo, 1986, 440 па на даље; C. Verlinden, *нав. дело*, 138—258.

⁴ *Оксфордска историја средњовековне Европе*, 202.

цембра 1153. или у јануару 1154. године, у месецу шавалу муслиманског лунарног календара.⁵ У њему описује многе земље које је пропутавао, Ломбардију, Сицилију, затим Италију. Описује и земље источне и југоисточне Европе, Пољску, Чешку, Мађарску, Бугарску, Србију, Македонију као и Византију. По свом повратку у Палермо, Идризи је тражио од краља да му сачини мапу земаља кроз које је путовао. Сам краљ је одмах наредио да се од чистог сребра сачини велика и тешка мапа. Затим су мајстори нацртали седам клима (седам великих делова кроз које је Идризи путовао) и да се на њима оцртају градови, насељена и ненасељена места, брегови, шуме, језера, мора и друго. Да би се разумео овај велики диск, односно сребрна табла, Рожер је наредио да се сачини једна књига. Ова књига је имала да садржи опис градова и земаља који се налазе на карти. Требало је описати и њихове карактеристике, као и типове хране која се користи у тим земљама. Такође и врсте жита, типове биљака је требало описати, уз трговину. На њој је рађено 15 година, вероватно од 1138. године, када је и сам Идризи можда дошао на двор сицилијанског владара. У свом предговору Идризи истиче да му је циљ био да нађе нова сазнања. Критички је проучавао изворе, али га нису задовољили баш зато што нису давали нека нова схватања нити доприносили напретку науке. Идризи је сабирао и усмена предања, информисао се и код обичног народа. Међутим, картографски резултати његових истраживања су врло лоши. Карта која је састављена на двору краља Рожера се не може узимати у научне сврхе као озбиљно географско дело.⁶

По узору на Птоlemeја поделио је пропутване крајеве у седам клими, или климата, тј. седам ивица земље које се простиру северно од екватора. Седам има и мора, по Идризију. Сваки климат је издељен на десет секција и свака секција је географска целина. Његови описи градова су кратки и готово једнообразни. Раздаљине пише у миљама, што је вероватно око километар и по (1555 метара можда). Зна да помене и пут у данима, тако је један дан лакшег пута 23—25 миља, 30—36 миља је дан јачег пута, водом се пређе 100 миља за дан. Наравно треба узети у обзир и приступачност терена. Иако пише једноставно, стил му је леп, има тежњу ка уметности и пише врло лепим и складним арапским језиком.⁷

Српски превод Идризија не постоји, нити целог дела, нити извода који се односе на српске или јужнословенске земље. Иако су Идризијеve опаске коришћене, у питању је било само преузимање из страних превода. У овом пионирском покушају објављивања Идризијевих података везаних за данашњу Србију коришћена су два превода. Први је Јаноша Елтера, *Magyarország Idrisi Földrajzi művében (Мађарска у географском делу Идризија)*, који је објављен у: *Acta universitatis Szegediensis de Attila*

⁵ Детаљније о његовом животу: Elter István, *Magyarország Idrisi Földrajzi művében*, *Acta universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*, *Acta historica*, tomus LXXXII, Szeged, 1985, 53—55; Борис Недков, *България и съседните и земи през XII век според „Географията“ на Идриси*, София 1960, 9—13.

⁶ Б. Недков, *нав. дело*, 13—15.

⁷ Б. Недков, *нав. дело*, 16—18.

József Nominatae, Acta historica, дакле чаопису Сегединског универзитета 1985. године. Али постоји један још старији превод из једне, такође, суседне земље. У питању је издање у Бугарској из 1960. године. Приредио га је Борис Недков, а носи назив *България и сѐседните и земи през XII век според „Географията” на Идриси (Бугарска и суседне земље у XII веку по Идризијевој „Географији”)*. Користећи ова два дела, начинили смо извод оних података који се односе на територију Јужне Угарске и Србије око 1154. године, односно усредсредили смо се на информације које је овај арапски географ пружио у вези са подручјем данашње Србије. Србија, коју Идризи назива и Македонија (термин који користи за цело подручје од Београда до Бугарске) се описује у четвртој секцији петог климата, као и у трећој и четвртој секцији шестог климата. Део VI 3 описује и угарску државу, и стога су ту место нашли и градови њене јужне територије, који су данас део Србије. У секцијама V 4 и VI 4 описују се и Бугарска, али и Македонија (Србија) и ту су своје место нашли градови јужно од Саве и Дунава, па све на југ до Пирота.

Треба напоменути да Идризи није сасвим прецизан, а и због арапских имена места, која нису увек преведена доследно, доста је тешко убиковати поједина насеља. Послужили смо се досадашњим научним достигнућима приликом прецизирања појединих топонима, а где тога није било, и само смо покушали, на основу географских и историјских података, убиковати поједина места. Већину места су одредили и ранији страни приређивачи, па су као таква преузета и из наших извора-бугарске и мађарске верзије.

Како до сада наша научна јавност није имала прилике да се на нашем језику упозна са подацима овог арапског географа, наредни редови могу пружати низ корисних информација о томе како је наше крајеве видео и описао један представник сасвим особене културе, који је потицао из престоница тадашње европске и медитеранске науке.

Подаци Идризија о Јужној Угарској и Србији

Од 't.r.l.s (Софија) до града 't.r.b (Пирот) има један дан пута. Тај град је на врху планине, од ког тече једна река M.r.f (Морава).⁸

Између поменутог града 't.r.b (Пирот) и N.y.s.w (Ниш) има један дан пута. N.y.s.w (Ниш) је град близу кога тече једна река, наречена M.r.f (Морава). То је река која извире из српских планина.⁹

⁸ Пиротски крај је несумњиво био у саставу Византије и о томе се сачувао траг у имену Галата-махале. Осим тога, постоје и неки трагови о постојању утврђења које потиче из XII века. Археолошки подаци умногоме употпуњују празнине које имамо везане за Пирот и пиротски крај у средњем веку, види: Јованка Калит, *Пиротски крај у средњем веку*, Пиротски зборник, 8—9, Пирот 1979, 188—189; Б. Недков, *нав. дело*, 115.

⁹ Да је Ниш на Морави сведочи и Сентпетери у својој напомени *Илустрираној хроници*, Szentpétery Imre, *Scriptores rerum Hungaricarum* I, Budapest, 1937, види напомену 2 (даље SRH I), мада је у питању река Нишава, али и Идризи, а евидентно и Сентпетери браќају ове две реке.

Међу споменутог града N.y.s.w (Ниш) и R.b.n.h (Равно) има један дан пута.

Између R.b.n.h (Равно) и 'f.r.n.y.s.fā (Браничево) има дан и по пута. 'f.r.n.y.s.fā (Браничево) је многољудан град који се налази на планинама и налази се над реком D.n.w. (Дунав).¹⁰

Од града 'г.у.н.х (вероватно Ђер) до града В.к.ш.п (Бач) на југ реком D.n.w. (Дунав) има 60 миља удаљености. В.к.ш.п (Бач) је славан град, који треба убројати у највеће градове. Ту се налазе тргови, трговци, занатлије и они који говоре грчки. Имају газдинства и обрадиве земље. Жито је, пак, врло јефтино, јер га код њих има у изобиљу.¹¹

Од града В.к.ш.п (Бач) до града Кāw.п (Ковин) има на исток 60 миља. Кāw.п (Ковин) је велики град, просперитетан град на реци D.n.w.

¹⁰ Браничево је уз Београд најзначајнија тврђава на Дунаву и бедем Византије против Угарске. Око њега су се често водиле борбе и имао је ванредно важан стратешки значај. Занимљиво је да у време када Идризи пише (око 1154) трајала је угарска опсада Браничева, која је вероватно била крајем 1154. године. Види Ferenc Makk, *Contribution à la chronologie des conflits hungaro-byzantines*, Зборник радова Византолошког института, XX, Београд 1981, 31—33; Јованка Калић, *Ниш у средњем веку*, Историјски часопис, XXXI, Београд 1984, 19—20.

¹¹ Овај податак потпуно коинцидира са податком Јована Кинама, византијског писца. Он каже да је овај град главни међу градовима у Сирмијуму и да ту има седиште архиепископа тамошњег народа. Назив Вакашин, сличан староугарском Bagacsi је код Кинама Παγατσίον. Уп. *Византијски извори за историју народа Јужне Славине IV*, Београд 1971, 70—71, (даље ВИНЈ). Што се црквене организације тиче, она је извор и несугласица (уп. ВИНЈ 70—71 где Јованка Калић износи тезе о томе које цркве је био седиште Бач, римокатоличке или грчке). Вероватно је постојала надбискупија са два каптала, у Калочи и Бачу, иако постоје и тврдње о старијем постојању бачке надбискупије. Уп. Katona István, *Historia Metropolitanae Colociensis*, Colocae, 1800, 10—11; Paškan Cvekan, *Franjevci u Baču*, Virovitica 1985, 13, 15, 25—28; Matija Zvekanović, *Schematismus primus diocesis Suboticanae*, Subotica 1968, 18—20. Краљ Ладислав I Свети је 1093. године и Срем подредио калочкој надбискупији, а по Винклеру, тада је и Бач постао друго седиште надбискупије, Winkler Pál, *A kalocsai és bácsi érsekség. Történeti összefoglalás*, Kalocsa, 1926, 5. Неколико година пре него што Идризи пише постоји податак о надбискупу који се звао Мика, и који се помиње 1149. као калочки и бачки надбискуп. Р. Cvekan, *нав. дело*, 27. Међутим, помен да ту живе грчки учени људи свакако упућује да је у питању било седиште и грчке цркве. Још један податак који нас на то упућује је следећи. Када су Мађари 1071—1072. освојили и похарали Ниш они су однели руку св. Прокопија и донели је у своју земљу. Рука је однета у Сирмијум, у цркву Светог Димитрија, где се налазила све до 1164. године када ју је Манојло Комнин вратио. Исте 1071—1072. године епископија Сирмијума је вероватно премештена у Бач, а од Византинца је обновљена у периоду када је Царство држало Сирмијум 1164—1180. види: Владислав Поповић, *Култни континуитет и литерарна традиција у цркви средњовековног Сирмијума*, Sirmium-град царева и мученика (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица 2003, 304. ово преношење епископије у Бач означава постојање епископа, и то је управо можда архиепископ овог народа, како каже Кинама, односно неко од оних који говоре грчки, како тврди Идризи. Да има и грчког епископа не сумња ни Ђерфи, види: Györfy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, Budapest 1966, 212; Идризијев податак о житу и богатству града прихватају и други историчари, Györfy Gy., *нав. дело*, 212; Ante Sekulić, *Drevni Bač*, Сплит 1978, 24; Миомир Петровић, *Средњовековна кула у Бачу-Донжон*, Рад војвођанских музеја, Нови Сад 1984—1985, 29, 124. Бач је био град где су се одржавали сајмови и долазили бројни трговци, Р. Cvekan, *нав. дело*, 15. Сам град Бач има велики значај још из римског периода, а можда и пре. Црквено можда потиче и из Јустинијановог доба, или пре, а као град и знатно пре римских освајања. Види Р. Cvekan, *нав. дело*, 13—14; Rudolf Schmidt, *Iz prošlosti Bača*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, 37—38, Нови Сад 1939, 382.

(Дунав) са трговима и занатским радионицама. Од већ поменутог града 'k.r.h (Јегар) до града Ḳāw.n (Ковин) има 160 миља раздаљине.¹²

Од града 'f.r.n.k b.y.l.h (Манђелос) на североисток има 50 миља до града 'b.r.n.d.s (Петроварадин?). 'b.r.n.d.s (Петроварадин?) је цивилизован град у коме има тргова и много зграда. Налази се испод брда, у долини.¹³

¹² Ковин се помиње још 1073. године као *castrum Keve*. Ковин је био и седиште жупаније, која је обухватала већи део данашњег Баната. Види: Душанка Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне угарске државе*, Зборник Матице српске за историју, 37, Нови Сад 1988, 25; Како је Идризи о њему писао 80 година после првог настанка, када Ковин већ има неки значај, његове опаске на рачун овог града, али и Бача су сасвим логичне и тачне.

¹³ Franca villa, мађарски Nagyolasz је данашње село Манђелос у Срему. Ово име, слично имену Фрушке горе представља траг франачке управе у Срему још из доба Карла Великог, ВИНЈ IV, 119, уп. Напомену 14. на 118—119; Константин Јиречек, *Хришћански елементи у топографској номенклајтури балканских земаља*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 524—525; Marczali Hnerik, *Magyarország története az Árpádok korában 1038—1301*, A magyar nemzet története, II, szerkeszti Szilágyi Sándor, Budapest 1896, 308—309, уп. и напомену 2; истог порекла је и назив Фрушке горе, Győni Mátyás, *Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében*, Budapest 1938, 109; Петар Скок, *Топономастика Војводине*, Војводина I, Нови Сад 1939, 118—119; Што се тиче другог поменутог града, можемо доста извесно претпоставити да није у питању Браничево, како Иштван Елтер тврди. Иако Елтер усваја то мишљење, које је можда преузео из раније историографије, пре свега од Левицког (ради се о делу Т. Lewicki, *Polska i sąsiednie w swietle „Księgi Rogera”*, I, Kraków 1945, II Warszawa 1954), Браничево се не налази на североистоку од Манђелоса, тј. Срема. Можда овде Идризи мисли чак и на Банаштор, односно Петрик. Овај посед ће држати касније бан Белош, ту ће подићи и бенедиктински манастир који ће постати врло богат и славан. Види: Јованка Калитић, *Рацки велики жујан Урош II*, Зборник радова Византолошког института XII, Београд 1970, 24; *иста*, *Жујан Белош*, Зборник радова Византолошког института XXXVI, Београд 1997, 78. не треба заборавити да извори наводе да је Манојло 1164. године у походу на Угарску био насупрот Тителу (ВИНЈ IV, 68—69, уп. и напомену 169), што је управо Петрик, односно Банаштор, односно мађарски Кџ (Győni M., *нав. дело*, ВИНЈ IV, 68—69, уп. и напомену 169). Оно што би можда био овде проблем, то је раздаљина, јер у наставку Идризи наводи да је раздаљина између Манђелоса, односно Franca villa и места 'b.r.n.d.s, које покушавамо убиковати, 50 миља. Можда би, пре него Банаштор, ово место требало убиковати као Варадин. Облик Ибрандис који Идризи користи, би могао бити сличан Waradinum Petri, Waradiensis (уп. Győrfy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, Budapest 1968, 230) где би в постало б. Како је Идризи користио и усмене изворе, могуће да је овај облик Ибрандис од Varadinus. То би свакако било значајно, јер би историју Новог Сада оплемењило важним податком да је био значајан град у ово доба. Податак да се налази испод брда свакако може да упути на Фрушку гору. У писму папе Хонорија III византијској царици Маргарити, удовици Исака II Анђела, помиње се Варод као један од поседа који је она добила од свог брата Андрије II, угарског краља. Ово писмо из 30. марта 1223. као и једна повеља Беле IV потврђују постојање Петроварадина или Варадина на левој обали Дунава, на месту данашњег Новог Сада, Мелхиор Ердунхел, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894, 44—46. Пешти, мађарски историчар је чак утврдио да место Varod (како се наводи у повељи) лежи недалеко од Манђелоса. Види: Петер Рокаи, *Из средњовековне историје Новог Сада*, Зборник за историју Матице Српске, 11, Нови Сад, 1975, 107—108, уп. Фусноте од 15—25. са исцрпном библиографијом и изворима. Дакле, исто као и Идризи, али за период од неколико деценија раније и за 1223. годину Петроварадин се убиккује у близини Манђелоса. Подаци Петра Рокаија, односно мађарских историчара које је он навео, дају још јачу подлогу нашој претпоставци да је Ибрандис Петроварадин, односно Нови Сад. Он је у Маргаритино власништво доспео после 1213. када је конфискован жупану Петру. У повељи се помиње и постојање палате, која је вероватно припадала жупану Петру. Идризи наводи да има много тргова и зграда, а постоје поуздани подаци да су грађани

Одатле, реком D.n.w. (Дунав) до града Қāw.n (Ковин) има 70 миља. Слично томе, од града 'b.r.n.d.s (Браничево) до града В.k.ş.n (Бач) исто има 70 миља. В.k.ş.n (Бач) је у односу на град Қāw.n (Ковин) на западу. В.k.ş.n (Бач) и Қāw.n (Ковин) су два позната града, имају пуно становника и улазног и излазног саобраћаја (прометна града).¹⁴ 'n.k.r.y.h (Мађарска, овде преводимо као придев мађарски) градови су међу најурбанизованијима, добро изграђени са највећим богатством (најбогатији) и располажу са највише поседа.

Сад се вратимо горепоменутиим, рекли смо, да од поменутог града В.d.wār.h (Будим) до града Т.y.l.w.s (Тител), речним током у правцу истока има 75 миља.¹⁵ Од града Т.y.l.w.s (Тител) до В.k.ş.n (Бач) такође има 75 миља. Т.y.l.w.s (Тител) се налази на северној страни реке. Има много становника и стоке, становници су много имућни и живе у изобиљу.¹⁶

Поменули смо да од града Т.y.l.w.s (Тител) до града 'f.r.n.k b.y.l.h (Franca villa) на југ има (недостаје у рукопису) миља. Од града 'f.r.n.k b.y.l.h (Franca villa) до града Қāw.n (Ковин) је сто миља.

Од града 'f.r.n.k b.y.l.h (Franca villa) до града 'b.r.n.d.s (Петроварадин?) је 50 миља. Од града 'b.r.n.d.s (Петроварадин?) до града Bān.y.h (?) који се налази на реци L.y.n.h (?) има 75 миља. Мала је, али са градским насељима и утврђењима, на обали реке. Река се између Қāw.n (Ковин) и В.l.ğ.r.d.w.n (Београд) улива.¹⁷

Петроварадина и целе околине скелом долазили у Стари Петроварадин, тј. данашњи Нови Сад. Додуше, ти подаци долазе из каснијег периода, али постојање палате и народна традиција као и назив места Vasáros-Várad, указују на то да је трговина изгледа била развијена и у Идризијево доба. Уп. М. Ердужељи, *нав. дело*, 44—47. Мелхиор Ердужељи указује на то да је још 1267. године постојала скела на обе стране и да је ту била пијаца за околину, и да је Варад, односно Петурварад био амбар у који су бачки кметови-јобаћи доносили своје натуралне дажбине, М. Ердужељи, *нав. дело*, 72—73. Из свега напред поменутог могуће је претпоставити, али не и засигурно закључити, да је и у Идризијевом периоду на простору Новог Сада постојао град у коме је била палата жупана, тргови на којима су куповали људи из околине. С обзиром на то да је и крај данашњег Новог Сада био већ од досељавања насељен мађарским живљем, а пре 895. године и другим становништвом (М. Ердужељи, *нав. дело*, 1—36) могуће је релативно сигурно сматрати да Идризи у свом делу помиње управо Варадин, односно Нови Сад.

¹⁴ Уп. напомене 11 и 12.

¹⁵ Свакако је у питању југоисток, јер источно од Будима није Тител, речним током се вероватно мисли на Дунав.

¹⁶ Тител потиче још из XI века. Од почетка је био значајнији од свих насеља на углу Тисе и Дунава. Посебно је био важан његов каптол каноника реда Св. Августина и манастир. Тителски каптол је био и место „јавне вере” и као такав је несумњиво имао велики значај, јер су у то доба само столни, првостолни и већи зборни каптоли имали ово право, уп. од старијих и мање познатих дела Ivánfi Ede, *Titel mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár*, Temesvár, 1877, Érdűhelyi Menyhért, *A titeli káptalan története*, A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve, 11 (1895), 49—85; *исти*, *A kalocsai érsekség a renaissance korban*, Zenta, 1899, 157; о Тителу су писали и Д. Динић-Кнежевић, *нав. дело*, 35; Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, 33—34. За ове податке се искрено захваљујем проф. др Петру Рокају.

¹⁷ Ову реку Елтер је идентификовао као Лим. Знамо да се Лим не улива у Дунав, тако да је могуће да се ради о Млави, Језави или некој другој речици. Град Bān.y.h би се можда могао идентификовати као Панчево, за који Идризи већ наводи да је напредан и да у њему има грчких трговаца, и то као *Banşif* (Csánki; Ildiko Erdei, Edvard Jukić, Dragan

Од града Bān.y.h (?) па до града '.blān.h (Плана) има 90 миља. Ово је напредан град.¹⁸

Од града '.blān.h (Плана) до града R.b.n.h (Равно) има 120 миља. R.b.n.h (Равно) је велики и напредан град.¹⁹ Од града R.b.n.h (Равно) на југ до града Gān.l (Конавље) има четири дана пута. Овај град су Венецијанци заузели и опустошили. Град се налази на великој реци, на којој се налази и град N.y.s.w (Ниш). Између ова два града копном се стиже за четири дана, док реком само за два.²⁰

Bruić, *Ilustrovani vodič kroz Srpsku Spartu. Fusnote iz istorije Pančeva*, Pančevo 2002, 4). Међутим, касније Идризи наводи да од овог града до Београда треба пет дана пута. То би искључило да Идризи под другим именом помиње Панчево. Овај град тако остаје потпуно непознат, као и река, јер се у даљем излагању арапског географа не наилази на податке који би могли да убикују ово место. Евентуално би могао бити Рам, који се 1128. помиње као место у чијој близини су Византинци победили Мађаре, дакле извесно је постојао и две деценије потом, када га и Идризи може знати. Рам, односно Хором, или Храм се наводи и 1161. у вези са освајачким плановима Алексија Комнина, дакле хронолошки коинцидира, а донекле и географски. Види посебно нову студију: Млађан Цуњак, *Рам и рамска шерђава кроз векове*, Пожаревац—Смедерево 2008, 37—39; како за место постоје називи и Борова, Брана, Врана, није немогуће да је Рама можда и најприближније евентуалном одређењу овог Идризијевог непознатог топонима. Могуће је и да се ради о Куличу или каквом другом граду који се налази на мањим речицама, притокама Дунава, тако да донекле географски одговарају, али је готово немогуће наћи било какву сличност са називима које Идризи употребљава. Уп. Александар Дероко, *Средњовековни градови на Дунаву*, Београд 1964, 23. С друге стране, податак да се та река између Београда и Ковина улива у Дунав, смањује избор на Кулич, чак и Смедерево и пре свега Панчево. Како касније наводи тих пет дана пута, а од Ковина до Београда два дана, могућно је претпоставити онда да се ради о неком граду у данашњој централној Србији, можда у Поморављу, што би могло бити и најпрецизније решење, ако посматрамо како је Идризи описао крајеве кроз које је путовао. У том случају би, међутим, убикација Петроварадина била погрешна и вратили бисмо се на основну идеју, да је Ибрандис-Браничево. Али како од Браничево до Манђелоса свакако нема свега 50 миља, ово проблем убикације овог града и реке чини још замршенијом. Вероватно је у питању нека Идризијева грешка приликом састављања списка. Посебно, јер је следећи град Плана, до којег каже да је 90 миља, а Плана је (уколико је то та Плана) рударско насеље близу Копоника.

¹⁸ Што се Плана тиче, у позном средњем веку ово место ће бити веома напредан рударски крај у коме ће своје конзуле имати и Дубровчани. Иако своје прве податке Дубровачки архив даје за XIV столеће, археолошки трагови указују на столеће пре када цвета рударство у Плани. Стога је и могуће да је и раније постојао град на том месту које ће све до пада Деспотовине да се развије у један од најзначајнијих рудних подручја. Уп. Василије Симић, *Плана. Средњовековно насеље рударске привреде*, Гласник Етнографског института Српске академије наука IV—VI, Београд 1955—1957, 105—122; Сима Ђирковић, Десанка Ковачевић-Којић, Ружа Ђук, *Старо српско рударство*, Београд 2002, 37—38.

¹⁹ Равно, односно данашња Ђуприја је антички *Notium Margi*, овај град је био на важном путном правцу, и о њему су податке остављали и европски писци. Занимљиво је да се овај Идризијев став коси са подацима Арнолда од Либекa који је Србе описао као дивљаке који не воле странце. Занимљиво је да је разлог за овакво Арнолдово писање напад Срба на крсташе 1172. управо код Равног, в. *Темнишки зборник. Трећа књига*, уредник Драгић М. Јоксимовић, Београд 1936, 94—95; Константин Јиречек, *Историја Срба*, Београд 2006, 149—150.

²⁰ Да је ово облик за Конавље утврђено је и раније, иако је могуће да се односи и на Хум, како су претпостављали и ранији приређивачи Идризијевог дела, уп. Б. Недков, *нав. дело*, 111—112. Конавље се налази на мору, и знатно је даље од четири дана пута. У Конавлима је био у време када Идризи описује ове крајеве посебно јак утицај Византијског царства, још у IX веку су учествовали у одбрани Барија од Арабљана. Уп. Р. М. Грујић, *Конавли под разним господарима од XII до XV века*, Споменик Српске краљевске академије,

Од града N.y.s.w (Ниш) до града R.b.n.h (Равно) има 50 миља. Од града Bān.y.h (?) до града B.l.ġ.r.d.w.n (Београд) на север има пет дана копненог пута, а од града Bān.y.h (?) до града Qāw.n (Ковин) има сто миља. Од Qāw.n (Ковин) до B.l.ġ.r.d.w.n (Београд) има 70 миља, или два добра дана хода, док реком треба мање.

B.l.ġ.r.d.w.n (Београд) је напредан град, има много становника и предивних храмова.²¹

Одавде до 'f.r.n.y.s.fā (Браничево) има 75 миља, реком два дана, а 'f.r.n.y.s.fā (Браничево) је велики и напредан град.²²

Од B.l.ġ.r.d.w.n (Београд) до града R.b.n.h (Равно) има 150 миља путем кроз равницу, од R.b.n.h (Равно) до града 'f.r.n.y.s.fā (Браничево) има два добра дана хода, или како је већ речено сто миља. Ово је напредни град у равници. Прометан је, роба је јефтина, има стално воћа, воде из реке у изобиљу, смештен у пространој равници. У њему стално тече трговина, и стално има изобиља. Налази се међу градовима M.k.d.w.n.y.h (Србија).

Одавде до града N.y.s.w (Ниш) има 50 миља. N.y.s.w (Ниш) припада градовима M.k.d.w.n.y.h (Србија?). О другим деловима земље M.k.d.w.n.y.h (Србија?) ћемо писати ако Бог помогне и да снаге.

Од града Qāw.n (Ковин) до земље 'n.k.r.y.h (Мађарска) пут води на север.²³ Према југу се налази, и осам дана копненим путем, река D.n.w. (Дунав) тече између градова V.k.š.n (Бач) и Qāw.n (Ковин).

Од града Qāw.n (Ковин) до града Š.n.t (Чанад) је пут од четири дана, то је град на запад од реке. Напредан, леп и цивилизован град.

Један од градова M.k.d.w.n.y.h (Србија?) је N.y.s.w (Ниш). Славан град. У њему има много рибе, меда, млека чије су цене ниске. Има и много воћа. Налази се на брду реке и крај реке M.r.f (Морава) која изви-

LXVI, Земун 1926, 3—5; Такође, Ниш и Конавље се свакако не налазе на истој реци. Дакле, ово је очигледно податак са низом грешака.

²¹ Београд је био значајно трговачко средиште кроз цео средњи век, види: Јованка К а л и ћ, *Београд у међународној трговини средњег века*, Зборник радова САНУ, „Ослобођење градова у Србији од Турака 1862—1867”, Београд 1970, 47—60; у време када Идризи борави у току су и сукоби Византије и Угарске око Београда (ВИНЈ, 39—55, има врло детаљних Кинамових података о борбама око Београда, који је имао кључну стратешку тачку; као и Јованка К а л и ћ, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 47—50). О значају Београда је засигурно чуо и Идризи, поготово што у његово доба град има кључну улогу у сукобима Угарске и Византије, а уз то је и значајно трговачко средиште.

²² Угарска је имала, изгледа, већу трговачку колонију у Браничеву, и ово је био град у коме је цветала погранична трговина. Угарски трговци су преко Браничева ишли и у сам Константинопољ да носе и продају своју робу. (Јованка К а л и ћ, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 44, уп. и фусноту 41 на стр. 350 за даљу библиографију). Колико је Браничево било значајан град сведочи и то да је напад на њега био повод за рат Византије и Угарске на почетку владавине Стефана II (1116—1131). У време Другог крсташког похода крсташки су прошли и кроз Браничево, али они, свега неколико година пре Идризија, 1147. године, нису били одушевљени градом, називајући га сиромашним, Михаило Д и н и ћ, *Браничево у средњем веку*, Пожаревац 1958, 12.

²³ Даље, Идризи описује Мађарску и на крају овог параграфа се враћа на крајеве које овде описујемо.

ре из српских планина. Има на реци M.r.f (Морава) и мост велик мост преко ког се улази и излази (из града).²⁴

Од града N.y.s.w (Ниш) до града 't.r.b (Пирот) на исток има 40 миља. 't.r.b (Пирот) се налази на једној малој реци, која извире из српских планина, пролази поред 't.r.b (Пирот) на истоку и продужава, док се улива у реку M.r.f (Морава), чинећи једну велику реку. После тога река продужава даље док се не улива у реку D.n.w. (Дунав), близу до града 'f.r.n.y.s.fā (Браничево). По тој реци (Морава) има воденице, баште и виногради.

Од града 't.r.b (Пирот) до града 't.r.l.s (Софија) споменутог у петој секцији (клими), има 40 миља.

Од града 'f.r.n.y.s.fā (Браничево), силазећи реком D.n.w. (Дунав) на доле до града N.k.s.trū (Кладово?) има два и по дана пута. Град N.k.s.trū (Кладово?) се налази на брду код реке Дунав, која до њега стиже са југа, и близу се налази ушће реке Мораве. То је леп и јефтин град, са срећеним газдинствима, много лоза и винограда.²⁵

ARABIAN GEOGRAPHER IDRĪSĪ ON SOUTH HUNGARY AND SERBIA

by

Boris Stojkovski

Summary

The paper presents the data of the Arabian geographer from mid-12th century Abū 'Abdallāh Muhammad al-Idrīsī. He stayed at the court of the Norman King of Sicily Roger II and was one of the most outstanding representatives of the Arabian

²⁴ Ниш је, свакако, још од раније богат град, па и у време када је Идризи писао о њему. Посећивали су га многи трговци, а и налази луксузне керамике потврђују ову тезу, види: Марија Бајаловић-Хаџи-Пешаић, *Налази византијске керамике XI—XIII века на подручју Србије*, Зборник радова Византолошког института XXXVI, Београд 1997, 147; а још у рату Угарске и Византије 1071—1072. када је однета и рука Св. Прокопија грађани Ниша су угарском краљу Соломону дали много злата, сребра и друге скупоцене дарове, о чему пишу и извори, види: *Képes krónika* (Dercsényi Dezső, A Képes krónika és a kora, Csapodiné Gádoni Klára, A Képes krónika miniatúrái, Mezei László, A Krónika latin szövege, Geréb László, A Krónika latin szövege), Budapest, 1964, 128; SRH I, 377; Kristó Gyula, *Az Árpád-kor háborúi*, Budapest 1986, 64.

²⁵ Ради се врло вероватно о некадашњем Новиграду, а не о Кладову. Очигледно је Идризи и чуо у том облику као Novicastrum или нешто слично. Кладово су Турци саградили 1524, али постоје подаци о боравку краља Жигмунда 1419. године. Постоје и темељи још старијег града, за који Александар Дероко сматра да потиче из управо Жигмундовог доба (види: А. Дероко, *нав. дело*, 25) чиме би Кладово за период када га Идризи помиње вероватно отпало као решење за идентификацију места. У питању је, вероватно, налазиште код места Чезава које је идентификовано као Castrum Novae, касноантички и рано-византијски локалитет који се налази 18 км низводно од Голупца, види: Милоје Васић, *Чезава-Castrum Novae*, Старице, XXXIII—XXXIV, Београд 1982—1983, 92—121; *Археолошко благо Ђердаја*, Београд 1978, 83. Није немогуће претпоставити да је можда то град који је Идризи посетио и да се очувао до каснијег периода.

science in that period. He travelled through a large number of countries, almost the entire Mediterranean and a part of the East, and he also stayed in the territory of South Hungary and Serbia, that is in the territory of present Serbia, probably from Novi Sad to the south all the way to Pirot. As for larger cities he mentioned, one should single out Niš, Pirot, Belgrade, Braničevo, and it is possible that he also mentioned Novi Sad.

Even though there are both errors and imprecisions in his data, Idrīsī's data are more than valuable for us to get insight into how an Arabian geographer, whose work is of outstanding significance, viewed our regions.